

MÂTÜRÎDÎ'NİN İBTİDÂEN NÜZÛL ANLAYIŞI*

Mustafa Cihad BAKKAL**

Öz

Nüzûl sebepleri açısından âyetler genellikle bir sebep veya sual üzerine nâzil olanlar ile herhangi bir sebep veya sual olmaksızın doğrudan inenler olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir. Esbâb-ı nüzûl ilmi ise bir sebep veya sual üzerine nâzil olan âyetleri konu edinir. Mâtürîdî oldukça erken bir dönemde doğrudan nâzil olan âyetleri ifade etmek için ibtidâ (ابتداء) kavramını zikretmiş ve âyetlerin iniş sebeplerine dair yorumlarında bu kavramı farklı bağlamlarda kullanmıştır. Bu çalışmada Mâtürîdî'nin ibtidâen nüzûl anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, İbtidâen Nüzûl, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Esbâb-ı Nüzûl, Peygamber ve Sahâbe Tasavvuru.

İBTİDÂ AL-NUZÛL UNDERSTANDING OF MÂTURÎDÎ

Abstract

In terms of asbâb al-nuzûl, the verses are considered in two parts: the verses that were sent based on a reason or a question and the verses to be sent without any reason or question. The science of asbâb al-nuzûl mentions the verses that were sent based on a reason a question. Mâtürîdî mentioned the term of ibtidâ in order to express the directly sent verses in a very early period. And he used this concept in different contexts in his interpretations about the sending reasons of the verses. In this study we will try to reveal the understanding of ibtidâ al- nuzûl of Mâtürîdî.

Keywords: Mâtürîdî, Ibtidâ al-nuzûl, Ta'vîlât al-Qur'ân, Asbâb al-nuzûl, Envision of the Prophet and Companions.

Giriş

Mâtürîdî *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 302 sebep-i nüzûl rivayeti nakletmektedir. Bunlardan bir kısmından zaman zaman istifade etse de genel itibariyle Kur'ân yorumunda esbâb-ı nüzûl rivayetlerini temel bir referans kaynağı olarak kabul etmemiştir. Mâtürîdî tefsir ilminin rivayet ile eşdeğer görüldüğü bir dönemde nüzûl sebebi rivayetlerini muhtelif gerekçelerle tenkit etmiş, bu rivayetlerin âyetlerle ilişkisini değerlendirirken farklı ve özgün yorumlar sunmuştur. Bu

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. İshak ÖZGEL'in danışmanlığında hazırlanan "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı, cihadbakkal@sdu.edu.tr, 5363952398.

bağlamda âyetlerin iniş sebeplerine ilişkin açıklamalar yaparken diğer müfessirlerden farklı olarak ibtidâen nüzûl ihtimalinden de sıkça bahsetmiştir.

Bilindiği üzere âyetler nüzûl sebepleri açısından genel itibariyle iki kısma ayrılır. Bazı âyetler bir sebep veya sual üzerine inmiş iken bazıları da herhangi bir sebep veya sual olmaksızın doğrudan nâzil olmuştur. Esbâb-ı nüzûl ilmi bir sebep veya sual üzerine nâzil olan âyetleri konu edinir.¹

Mâtürîdî, öncesinde bir sual veya hadise meydana gelmeksizin doğrudan nâzil olan âyetleri ifade etmek için ibtidâ (ابتداء) kavramını kullanır. Esbâb-ı nüzûl ilminde teorik olarak bu ayrımın ilk defa ne zaman yapıldığı ve dolayısıyla söz konusu kavramın ilk defa kimin tarafından kullanıldığına ilişkin bir araştırma yapıldığında hemen her kaynakta bu ayrımın VIII. yüzyılda yaşayan Ca'berî (ö.732/1332)'ye isnad edildiği görülmektedir.² III. ve IV. yüzyıllarda yaşadığı göz önüne alındığında Mâtürîdî'nin bu kavramı çok daha erken bir dönemde kullandığı rahatlıkla söylenebilir.

“ب-د-أ/Be-De-E” kökünden türeyen ve iftiâl babında master olan “ابتداء/ibtidâ” kelimesinin sözlükteki temel manası “bir şeye başlamak³, bir şeyi ilk defa yapmak⁴”tır. Mâtürîdî, tefsirinde önemli yer tutan ‘İbtidâ/ابتداء’ kavramını sözlük manasına uygun olarak farklı terkipler içerisinde zikreder. Nitekim kelimeyi في الابتداء (başlangıçta)⁵, في ابتداء الأمر (evvel emirde)⁶ ve حرف ابتداء (ibtidâ harfî)⁷ gibi farklı yapılar içerisinde kullanan Mâtürîdî, ayrıca konumuz olan esbâb-ı nüzûl meselelerine değinirken genel itibariyle “âyetin herhangi bir sebep veya olay olmaksızın doğrudan nâzil olması” anlamında tespit edebildiğimiz kadarıyla 25'e yakın yerde zikreder.⁸

Söz konusu yerler bir bütün halinde incelendiğinde Mâtürîdî'nin âyetleri ibtidâen nüzûl açısından iki yönlü değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bazı âyetlerin öncesinde bir soru sorulmaksızın veya bir olay yaşanmaksızın ibtidâen nâzil olmasına imkân vermeyen Mâtürîdî, bazen ise ihtimallerden biri olarak âyetlerin ibtidâen de inmiş olabileceğini ileri sürer. Bu kısa girişin ardından şimdi iki ana başlık halinde konunun ayrıntıları hakkında bilgi verebiliriz.

¹ es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (ö.911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân (I-II)*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2006, c. I, s. 92; ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Marife, Beyrut-Lübnan 1426/2005, c. I, s. 101; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-Lübnan 2009, s. 71-72.

² Bu kaynaklardan bazıları için Bkz. es-Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 92; İbn Akîle, el-Mekkî (ö.1150/1737), *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân (I-X)*, Câmiatü'ş-Şârika, 1. Baskı, Birleşik Arap Emirlikleri 1427/2006, c. I, s. 292.

³ İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Zekeriyya (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga (I-VI)*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979, c. I, s. 212.

⁴ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd (ö.393/1002), *es-Sihah Tâcu'l-Lüga ve Sihahu'l-Arabiyye (I-VI)*, tahk. Ahmet Abdulgâfûr Attar, Dâru'l- li'l-Melâyin, 4. Baskı, Beyrut 1990, c. I, s. 35.

⁵ Örnek için Bkz. el-Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî (ö.333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu vd., ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, Dâru'l-Mizân (Mizan Yayınevi), İstanbul 2005-2011, c. VI, s. 165.

⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IV, s. 176.

⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XVII, s. 123.

⁸ Bu yerlerden bazıları için Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. V, s. 73; c. XI, s. 248, 332; c. XIV, s. 58.

I. Âyet İbtidâen Nâzil Olamaz Yaklaşımı

Mâtürîdî bazı âyetlerin hiçbir sebep bulunmaksızın doğrudan (ibtidâen) nâzil olmayacağı görüşünü savunur. Özellikle metni okunduğunda bir sebep, olay veya soru üzerine nâzil olduğu zannını doğuran âyetler hakkında⁹ bu tür yaklaşımlar sergileyen Mâtürîdî'nin konuyla ilgili farklı bakış açıları geliştirdiği görülür.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Mâtürîdî bu gibi yerlerde metnin dışından gelen sebep-i nüzûl rivayetlerini dikkate almadan ilk bilgi olarak zaman zaman âyetin kendi metni içerisinde nüzûlü hakkında bir bilginin bulunmadığını vurgular. Dolayısıyla bir sebep üzerine nâzil olması gerektiğini düşündüğü âyetlerde nüzûl sebebine ilişkin detayı ilk önce âyet metninde arar. Âyetin bir sebep üzerine nâzil olduğunun hissedildiği yerlerde eğer metinde nüzûle dair bir bilgi bulunmuyorsa bu durumda iki farklı yol takip edilebileceğini belirtir. Bunlardan ilkinde göre böyle yerlerde âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili bir arayışa girişilebilir.

İkinci yol ise her ne kadar âyet zihinlerde bir olay üzerine inmiş intibayı uyandırır da âyetin nâzil olmasına vesile olan olayın, sebebin araştırılmaması ve âyetin nüzûl sebebinin tefsir edilmemesidir. Çünkü bu sebep âyette açıklanmamıştır. Dolayısıyla âyette zikredilenler dışında bir bilgiye ihtiyaç yoktur.

Mâtürîdî bu anlayışını en net şekilde “*Biz sana Kur’ân’ı sıkıntı çekesin diye indirmedik*”¹⁰ âyetinin tefsirinde yansıtır. Bu âyetin herhangi bir sebep veya olay vuku bulmadan nâzil olmasının mümkün olmadığını, bununla birlikte nüzûl sebebinin de (âyette) beyan edilmediğini belirten Mâtürîdî, ilk önce âyetin nüzûl sebebine ilişkin nüzûl ortamından hareketle ve diğer âyetleri de delil getirerek ulaştığı muhtemel üç veche yer verir. Konuyu çok fazla uzatmamak adına burada sadece ilk tasavvurunu zikretmekle yetiniyoruz.

Mâtürîdî’ye göre bu âyetin, Hz. Peygamber’in Kur’ân uğrunda zorluklara, büyük sıkıntılara katlanması ve kendini heba etmesi üzerine nâzil olması mümkündür. Öyleyse mana “Biz bu Kur’ân’ı sana kendini yorasın diye indirmedik” şeklinde olur. Nitekim “...*Sakin sizi (şeytan) Cennetden çıkarmasın; sonra yorulursun.*”¹¹ âyetinde geçen “تَسْقَى” fiili de bu manadadır.¹²

Buna mukabil Mâtürîdî bir sebep üzerine nâzil olduğu hissi uyandıran ve fakat sebeple ilgili bir açıklamanın bulunmadığı âyetlerin nüzûl sebeplerine ilişkin tefsir yapılmaması ve dolayısıyla bu sebeplerinin araştırılmaması şeklinde ikinci bir metodu daha gündeme getirir. Bunun gerekçesini ise sebebin (âyette) açıklanmaması ve sebebin bilinmesine ihtiyaç duyulmaması olarak sunar.¹³

Mâtürîdî’nin tefsirinde çoğu yerde ilk yolu benimsediği ve ibtidâen nüzûlüne ihtimal vermediği âyetlerin arka planında yaşanan hadiseleri ortaya koyabilmek için bir arayış içerisinde girdiği görülür. Fakat o bunu yaparken de yine şu şekilde farklı metodlar takip eder:

- Sadece kendi nüzûl sebebi tasavvurlarını oluşturur.

⁹ Bu tür âyetlerin nüzûl sebeplerinin bilinmesinin bir ihtiyaç olduğunu belirtilir. Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul’ün Rolü*, Şule Yay., İstanbul 1994, s. 202.

¹⁰ Tâhâ 20/2.

¹¹ Tâhâ 20/117.

¹² el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. IX, s. 175.

¹³ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. IX, s. 176.

- Sadece kaynaklarda nakledilen nüzûl sebeplerini zikretmekle yetinir.

- Tasavvurlarının yanı sıra ayrıca nüzûl sebeplerini de zikreder.

Bununla birlikte tespitlerimize göre yalnız bir yerde âyetin ibtidâen nüzûlünün mümkün olmadığını söylerken bu görüşünü tasavvur veya rivayet ile desteklemez.¹⁴

1. Tasavvur Oluşturması

Görülebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî bu tür âyetlerin nüzûlü hakkında açıklama yaparken en fazla kendi nüzûl ortamı tasavvurlarına başvurur ve bu yolla yaşanan bazı hadiseleri âyetin nüzûlüyle ilişkilendirir. Burada şunu hemen ifade etmek gerekir ki, Mâtürîdî nüzûl sebebi tasavvurlarını sırf kendi içtihadıyla oluşturmaz, aksine ilgili âyete ilişkin görüş belirtirken genellikle Kur'ân bütünlüğü, nüzûl ortamı, bağlam, cahiliye kültürü, örf ve âdeti gibi âyetin nüzûlü hakkında ipuçları sunan unsurlardan hareket eder. Burada konuyla ilgili birkaç örnek zikrederim.

Mâtürîdî *“De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.”*¹⁵ âyetinin muhataplardan kaynaklanan bir sebep olmaksızın ibtidâen nâzil olmasını caiz görmez ve ayrıca hangi sebepten dolayı Allah'ın bu âyeti ifade buyurduğunu bilmediklerini söyler. Ardından nüzûl ortamında yaşanan hadiseleri göz önünde bulundurarak âyetin nüzûlüne ilişkin şöyle bir tasavvurda bulunur:

*“Hz. Peygamber'in kâfirleri dine davet etmesi, onlara Allah'ın âyetlerini çokça okuması ve deliller getirmesi onların sadece inat ve inkarlarını artırınca Resûlullah imanlarından ümit kesmiş ve bunun üzerine Allah böyle bir sözü söylemiş olabilir.”*¹⁶

Bazen ise ibtidâen nâzil olmasına ihtimal vermediği âyetler için bağlamdan hareketle nüzûl sebebi tasavvuru oluşturmaya gayret sarf eder. Sözelimi *“Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz gün...”*¹⁷ âyetinin ibtidâen nâzil olamayacağını, sorulan bir sorunun peşi sıra inmiş olabileceğini belirten Mâtürîdî'ye göre böyle bir sözün, önceden bir olay vuku bulmaksızın söylenmesi mümkün değildir. Sözün bağlamından hareketle âyetin nüzûl sebebi hakkında tasavvur oluşturmaya çalışan Mâtürîdî, ilgili âyetin öncesinde geçen *“En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve melekler onları, “İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür.” diyerek karşılırlar.”*¹⁸ ve *“Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşır, bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır. “Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zâlim kimselermişiz” derler.”*¹⁹ vb. cennetliklerin ve cehennemliklerin tavsif edildiği âyetlere işaret eder. Ona göre söz konusu âyetlerde zikredilen hususların ne zaman gerçekleşeceğini sorulması üzerine Allah Teâlâ bu sözü zikretmiş olması muhtemeldir.²⁰

¹⁴ Tâhâ 20/114. âyette geçen *“Gerçek hükümdar olan Allah yücedir...”* ifadesinin, sözlü veya fiilî olarak meydana gelen hadiseler (nevâzil) üzerine zikredilebileceğini söyleyen Mâtürîdî genel metodunun aksine konuyla ilgili herhangi bir tasavvur veya rivayete yer vermez. Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IX, s. 241.

¹⁵ İsrâ 17/84.

¹⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VIII, s. 347.

¹⁷ Enbiyâ 21/104.

¹⁸ Enbiyâ 21/103.

¹⁹ Enbiyâ 21/97.

²⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IX, s. 329.

Burada şu hususu özellikle belirtmek gerekir ki, Mâtürîdî tasavvurları neticesinde ulaştığı sonuçların hakiki manada âyetin nüzûl sebebi olduğunu hiçbir zaman iddia etmez. Bir başka deyişle âyetlere nüzûl sebepleri tayin etmeye kalkışmaz, sadece âyetin nüzûlünden önce yaşanmış olması muhtemel bazı olaylara genel hatlarıyla işaret eder. İşte bu nedenle tasavvurlarında asla muayyen kişi, zaman ve mekandan bahsetmez. Daha ziyade müşrik, kâfir, mümin gibi genel gruplar üzerinden nüzûl sebebi tasavvurlarını oluşturur. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin burada yaptığı şey nüzûl sebebi tayini değil, âyet metninden hareketle ve dönemin şartlarını da dikkate alarak âyetin nüzûlüne ilişkin fikir yürütmek suretiyle âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktan ibarettir.

2. Rivayet Nakletmesi

Mâtürîdî ibtidâen nâzil olmasına ihtimal vermediği âyetleri tefsir ederken bazen sadece konuyla ilgili sebep-i nüzûl rivayetini nakletmekle yetinir, bunun dışında kendisi herhangi bir yorum yapmaz. Bir örnek vermek gerekirse *“Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman, o kâfirlerin yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar. De ki: “Şimdi size bu durumdan daha beterini haber vereyim mi: Ateş.. Allah, onu kâfirlere vaad etti. Ne kötü varış yeridir orası!”*²¹ âyetini iki kısma ayırarak tahlil eden Mâtürîdî, *“De ki: “Şimdi size bu durumdan daha beterini haber vereyim mi: Ateş...”* cümlesiyle ilgili olarak zâhiri itibariyle bu ifadenin, öncesinde geçen cümlenin cevabı veya sırası olmadığını, ibtidâen de nâzil olamayacağını, aksine âyetin nüzûlünde zikredilmeyen bir sebep ve olayın etkisinin bulunduğunu belirtir. Peşi sıra İbn Abbas'a ve diğer Ehl-i te'vil'e nispetle kâfirlerin Hz. Peygamber'e ve ashâbına yönelik *“biz sizden daha bedbaht, dünya ve ahiret hususunda daha az nasipli bir topluluk bilmiyoruz”* sözlerine cevaben âyetin nâzil olduğu şeklinde bir sebep-i nüzûl rivayeti²² nakleden Mâtürîdî bunun dışında konu hakkında başka bir beyanda bulunmaz.²³

3. Hem Tasavvur Oluşturması Hem de Rivayet Nakletmesi

Kimi zaman ise Mâtürîdî bu tür âyetlerin nüzûl sebeplerine ilişkin açıklama yaparken hem tasavvurda bulunur hem de rivayet nakleder. Nitekim *“İnkâr edenler, “Biz bu Kur'an'a da ondan önceki kitaplara da asla inanmayız” dediler...”*²⁴ âyetinin ibtidâen nâzil olmasını doğru bulmayan Mâtürîdî, önce âyet ile ilgili kendi tasavvurunu oluşturur ve kâfirler ile müminler arasında Kur'an ve Hz. Peygamber hakkında meydana gelen bir tartışma üzerine bu sözün söylenmiş olabileceğini belirtir. Mâtürîdî'ye göre hadise şu şekilde cereyan etmiş olabilir:

“Kâfirler kendi kitaplarında yer alan ve ittifak ettikleri konular hakkında Kur'an'ı hakem tayin ettiler. İttifak edilen hususlar üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde sonuç müminlerin sözlerini uygun, kâfirlerin sözlerine aykırı olarak ortaya çıktığında ‘Biz bu Kur'an'a da ondan önceki kitaplara da asla inanmayız’ dediler...” sözünü söylemiş

²¹ Hac 22/72.

²² Tespit edebildiğimiz kadarıyla benzer bir nüzûl sebebi rivayeti sadece Mukâtil'de geçmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (I-V), Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1423/2002, c. III, s. 138.

²³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IX, s. 409-410.

²⁴ Sebe' 34/31.

olmaları mümkündür. Eğer böyle değilse bu konuda aralarında bir tartışma meydana gelmeksizin âyetin ibtidâen nâzil olması doğru değildir."²⁵

Böyle bir tasavvurdan bahseden Mâtürîdî daha sonra konuya ilişkin Ehl-i te'vil'in İbn Abbas'tan ve diğerlerinden naklettiği şöyle bir rivayete yer verir: "Kureyş, bir grup insanı Hz. Peygamber ve onun risaleti hakkında sorular sormaları için Medine'ye yahudi reislerine gönderdiler. Yahudiler onlara, onun bir peygamber olduğunu ve gönderildiğini bildirdiler. Grup, geri döndüğünde Mekkelilere, yahudilerin Hz. Peygamber hakkında bilgi sahibi olduklarını, Tevrat ve İncil'de ondan bahsedildiğini haber verdiler. İşte bunun üzerine kâfirler bu sözleri söylediler."²⁶

Görüldüğü üzere burada Mâtürîdî ibtidâen nâzil olmasını uygun bulmadığı bir âyet hakkında önce kendi tasavvurunu aktarmakta daha sonra ise kaynaklarda geçen bir rivayeti zikrederek selefın konuya bakışını gözler önüne sermektedir.

II. Âyet İbtidâen Nâzil Olmuş Olabilir Görüşü

Mâtürîdî'nin bir kısım âyetlerin nüzûlü için öncesinde bir olayın veya sualin olması gerektiği şeklindeki yaklaşımını yukarıda ele aldık. Şimdi ise bu yaklaşımın tam aksine bazı âyetlere yönelik "ibtidâen de nâzil olması mümkündür" görüşü üzerinde duracağız. Görebildiğimiz kadarıyla iki yaklaşım arasındaki en temel fark, Mâtürîdî'nin bazı âyetlerin ibtidâen nâzil olamayacağını söylerken bundan genellikle tek ihtimal olarak bahsetmesi ve âyet ile ilgili yorumunu bu ihtimal üzerine bina etmesi; bazı âyetlerin ibtidâen nâzil olabileceğini belirtirken ise bunu nüzûl sebebi ile ilgili ihtimallerden sadece biri olarak zikretmesidir. Dolayısıyla bu ayrıntıdan hareketle Mâtürîdî'nin "âyet ibtidâen nâzil olabilir" görüşünü çoğunlukla nüzûl sebebi naklettiği âyetlerde bir ihtimal olarak gündeme getirdiği sonucuna ulaşılabilir.

Bir misal vermek gerekirse "*Hiç mü'min, fâsık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar.*"²⁷ âyetinde böyle bir durum söz konusudur. Mâtürîdî bu âyette esbâb-ı nüzûl açısından üç farklı yaklaşım sergiler. Öncelikle söz konusu âyetin Ali b. Ebî Tâlib ile Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt hakkında nâzil olduğunu nakleden Mâtürîdî, ikili arasında bir tartışmanın yaşandığını ve bu tartışmanın nihayetinde Hz. Ali'nin Velid b. Ukbe'ye "Sen fâsıksın, ben ise müminim" dediği ve bunun üzerine ilgili âyetin nâzil olduğunu belirtir.²⁸ Söz

²⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XI, s. 430-431.

²⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, a.y. Benzer rivayetler için Bkz. el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö.671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* (I-XXII+Fihrist), thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut 1427/2006, c. XVII, s. 316; el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebî'l-Hayr Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286), *Tefsîru'l-Beyzâvî (Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil)* (I-V), thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts, c. IV, s. 248; Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (ö.982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlä Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (I-IX), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz., c. VII, s. 134).

²⁷ Secde 32/18.

²⁸ Mâtürîdî'nin kısaca temas ettiği bu nüzûl sebebi rivayeti diğer kaynaklarda daha detaylı bir şekilde geçmektedir. Mesela Mukâtil ilgili rivayeti tafsilatıyla birlikte zikretmektedir (Mukâtil, *Tefsîr*, c. III, s. 451). Taberî benzer bir rivayeti Atâ b. Yesar'dan nakletmektedir (et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an* (I-XXX), Zabt Tevsîk ve Tahric: Sitkî Cemil el-Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, c. XI, s. 129). Semerkandî, Vâhidî ve Süyûtî de yine daha ayrıntılı bir şekilde ilgili sebeb-i nüzûl rivayetini İbn Abbas'a isnad etmektedir (es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed (ö. 375/985), *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-Ulûm I-III)*,

konusu rivayet esas alındığında âyetin hükmünün ve manasının tahsis edildiği anlaşılmasına rağmen Mâtürîdî bu duruma itiraz eder ve âyetin umumi manada anlaşılmasını gerektiğine şu sözleriyle işaret eder: “*Âyette müminlerin ve fâsıkların tamamı arasında bir eşitliğin bulunmadığı haber verilmektedir.*”²⁹

Konuyla ilgili değerlendirmelerini bununla sınırlı tutmayan Mâtürîdî, yine rivayete rağmen âyetin nüzûlüne ilişkin kendi düşüncelerini zikrederek şöyle bir tasavvurda bulunur: “*Fâsık kâfirlerin, müminlere ‘bizim ve sizin konumuz ve değeriniz Allah katında âhirette eşittir.’ demelerinden dolayı bu âyet inmiş olabilir*”

Son olarak âyetin iniş sebebiyle ilgili farklı bir ihtimalden daha bahseden Mâtürîdî, konumuzla ilgili olarak âyetin ibtidâen nüzûlünün de imkân dahilinde olduğunu belirtir. Eğer âyetin herhangi bir sebep bulunmaksızın ibtidâen nâzil olduğu kabul edilirse şöyle bir anlam ortaya çıkar: “Siz aklen biliyorsunuz ki, normalde tasdik eden bir müminin Allah katındaki konumu (menzile) ve değeri (kadr) Allah’ın emrinden çıkan ve onu yalanlayan kimse gibi değildir. Hal böyle iken nasıl oluyor da siz Allah’ın emrinden çıkan fâsıklar, onu tasdik eden bu müminlerle Allah katında eşit olmayı umuyorsunuz?”³⁰

Mâtürîdî’nin daha ziyade âyetler hakkında nakledilen sebep-i nüzûl rivayetlerini kabule yanaşmadığı, özellikle de rivayette anlatılanları Hz. Peygamber ile bağdaştıramadığı yerlerde ibtidâen nâzil olma prensibine başvurduğu görülmektedir. Bu durum en bariz şekilde En’âm 6/52. âyetin tefsirinde karşımıza çıkmaktadır. Bu âyetin özetle Hz. Peygamber’in önceden gelip mecliste yer tutan sahâbeyi, Mekke’nin ileri gelenlerinin isteğiyle yerinden kaldırma teşebbüsü sonrası nâzil olduğu yönünde Ehl-i te’vil’in büyük çoğunluğunun kabulünün bulunduğu bilgisine³¹ yer veren Mâtürîdî, ardından çeşitli açılardan Hz. Peygamber’in böyle bir fiile teşebbüs

Dâru’l-Fikr, Beyrut 1416/1996, c. III, s. 38; el-Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed (ö.468/1076), *Esbâb-u Nüzûli’l-Kur’ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1411/1991, s. 363; es-Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *Lübâbü’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl*, Tahric ve Talik. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1426/2006, s. 186).

²⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. XI, s. 282-283. Nitekim Zemahşerî ve Hâzin de bu noktaya dikkat çekmektedir. Bkz. ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmud b. Ömer (ö.538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vil*, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 1433/2012, s. 1046; el-Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî (ö.741/1341), *Tefsîru’l-Hâzin (Lübâbü’t-Te’vil fî Maâni’t-Tenzil)* (I-IV), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1425/2004, c. III, s. 406.

³⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, a.y.

³¹ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. V, s. 72. Kaynaklarda bu manada pek çok rivayet nakledilmektedir. Nitekim Müslim ve İbn Mâce daha farklı bir muhtevayla benzer bir rivayeti nakletmektedir (Müslim, Fezâilü’s-Sahâbe 46, c. II, s. 1878; İbn Mâce, Zühd 7, c. II, s. 1383). Mukâtil konuyla ilgili birebir aynı lafızlarla olmasa da manen benzer bir nüzûl sebebini kaydetmektedir (Mukâtil, *Tefsîr*, c. I, s. 562-563). Taberî, İbnu’l-Cevzî, İbn Kesîr ve Süyûtî ise Mâtürîdî’nin zikrettiği rivayetin çok sayıda farklı varyantına yer vermektedir (et-Taberî, *Câmi’*, c. VII, s. 262-264; İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî (ö.774/1372), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (I-IV), Dâru’l-Hadis, 1. Baskı, Kahire 1408/1988, c. II, s. 127-128; es-Süyûtî, *Lübâb*, s. 106-107). Semerkandî ve Vâhidî aynı şekilde birden çok nüzûl sebebi nakletmekle birlikte ayrıca ilgili rivayeti de oldukça yakın lafızlarla kaydetmektedir (es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, c. I, s. 450; el-Vâhidî, *Esbâb*, s. 219-221).

etmesinin mümkün olmadığını izah eder ve rivayet nakledildiği şekliyle kabul edildiğinde ortaya çıkacak itikadî ve ahlakî problemlere dikkat çeker.³²

Daha sonra Hz. Peygamber'in itâb edildiği âyetlerle ilgili genel yaklaşımını da ortaya koyar mahiyette bu ve benzeri yerlerde illa Hz. Peygamber'den sadır olan olumsuz bir söz veya fiil nedeniyle âyetin nâzil olmasının bir zorunluluk olmadığını, herhangi bir olay veya sebep olmadan da te'dib ve talim amacıyla yani Hz. Peygamber'e ashâbına karşı nasıl muamele edeceğini öğretmek ve ashâbın Allah katındaki değerini haber vermek için ibtidâen (doğrudan) nâzil olmasının mümkün olduğunu belirtir. "Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret"³³ ve "Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme"³⁴ âyetlerini de bu çerçevede değerlendiren Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in ismet sıfatına sahip oluşunun emre veya nehye muhatap olmasına engel teşkil etmediğini, aksine bunlara muhatap olmasının ismetinde artışa sebep olduğunu belirterek Hz. Peygamber'in yaptığı olumsuz bir davranış veya işlediği bir günah sebebiyle bu gibi hitaplara maruz kalmadığına işaret eder.³⁵

Netice itibariyle Mâtürîdî'ye göre okunduğunda zâhiren Hz. Peygamber'in yaptığı bir yanlış neticesinde kınandığı veya itâb edildiği zannı doğuran âyetlerin, mutlaka bir sebep veya olay üzerine nâzil olması diye bir şey söz konusu değildir. Bu minvaldeki âyetlerin, Hz. Peygamber'in ashâbıyla ilişkilerini düzenlemek ve onlara nasıl muamele edeceğini öğretmek için ibtidâen inmiş olması imkân dahilindedir.

Mâtürîdî'nin buradaki yaklaşımı kanaatimizce oldukça önemlidir. Görüldüğü üzere Mâtürîdî Kur'ân'ın anlaşılmasını olaylara ve olgulara hapseden, naslardan daha çok olaylara ve sebeplere önem veren, nasları ikinci plana iten bir anlayışa sahip değildir. Şurası bir hakikat ki, nas her zaman olaylar üzerine inmez, bazen nas, herhangi bir olay veya sebep olmadan da inebilir. Aslında Mâtürîdî bu bakış açısıyla ilk dönemden itibaren yoğun ihtilaflara ve tartışmalara sebep olan, Hz. Peygamber'in zâhiren itâb edildiği âyetleri anlama ve anlamlandırmadaki sıkıntıları da gidermektedir. Nitekim Mâtürîdî'nin de ifade ettiği üzere itâb âyetlerinin Hz. Peygamber ile ashâbı arasındaki ilişkileri düzenlemek ve ashâbın Allah katındaki kıymetini haber vermek için doğrudan indiğini söylemek, diğer yorumlar neticesinde ortaya çıkması muhtemel problemlerin daha başlangıçta önüne geçmeyi sağlayacak bir yaklaşımdır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin ortaya koyduğu bu ibtidâen nüzûl yaklaşımıyla özellikle Hz. Peygamber'in itâb edildiği âyetlerde olduğu gibi karşılaşılan sıkıntıların halledilebileceği kanaatindeyiz.

Ayrıca burada Mâtürîdî'nin âyeti mümkün olduğunca rivayetlerden bağımsız bir şekilde anlama çabası göze çarpmaktadır. Onun esbâb-ı nüzûl anlayışında her âyet için nüzûl sebebi aramaya veya rivayet nakletmeye yer yoktur. Mâtürîdî, bir bilgi kaynağı olarak pek çok âyette esbâb-ı nüzûl rivayetlerine yer verse de bir takım sebepler ileri sürerek zaman zaman bu rivayetleri reddeder ve çoğunlukla âyetlerin anlaşılmasında söz konusu rivayetlere temel bir fonksiyon yüklemeyiz. Dolayısıyla her âyet için nüzûl sebebi nakletmek veya âyetin manasını nüzûl sebebi rivayetinde aramak genel itibariyle Mâtürîdî'nin tefsir anlayışına uygun değildir. İşte bu nedenle

³² el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. V, s. 72.

³³ Kehf, 18/28.

³⁴ Taha, 20/131.

³⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. V, s. 73.

Mâtürîdî, nüzûl sebebi olmaksızın anlaşılabilen âyetler için nüzûl sebebi arayışına girmenin doğru bir yol olmadığını düşünmektedir.

Öte yandan Mâtürîdî'nin tefsiri incelendiğinde sahâbeye karşı son derece hassas olduğu ve sahâbe algısının âyetlerin yorumlanması ve anlaşılmasında etkin bir rol üstlendiği hemen fark edilmektedir. Özellikle Hz. Peygamber ile olan münasebetlerinde sahâbeden ona karşı olumsuz bir söz veya davranışın sadır olmayacağı kanaatini taşıyan Mâtürîdî, bu manada nakledilen rivayetleri kabüle yanaşmazken, rivayetlerde anlatılan olumsuzlukları bertaraf edecek şekilde âyetin ibtidâen nâzil olma ihtimalinden bahseder. Nitekim *"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider."*³⁶ âyetini bu bağlamda değerlendiren Mâtürîdî, konuyla ilgili iki rivayet nakleder. İlk olarak âyetin, sahâbenin (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) Hz. Peygamber'in huzurunda seslerini yükseltmeleri üzerine nâzil olduğuna işaret eden bir nüzûl sebebi³⁷, ikinci olarak da Hz. Peygamber'e bir şey sorulduğunda daha o cevap vermeden soru ile ilgili görüş bildiren bir topluluk hakkında nâzil olduğunu beyan eden bir başka rivayet nakleder.³⁸ Genel olarak rivayetlerde anlatılanları sahâbeye yakıştıramayan ve sahâbeden sadır olan bu tür davranışlardan dolayı âyetin nâzil olmasını mümkün görmeyen Mâtürîdî bu duruma itiraz ederken ihtimallerden biri olarak âyetin ibtidâen nüzûlünü gündeme getirir. Âyetteki hitabın müminlere yönelik olmasının, sahâbenin yanlış davranışları sonucu âyetin nâzil olduğu manasına gelmeyeceğini savunan Mâtürîdî, âyette zikredilen Hz. Peygamber'in önüne geçme ve huzurunda yüksek sesle konuşma fiilleri sahâbeden sadır olmaksızın da sırf imtihan maksadıyla âyetin nâzil olabileceğini ileri sürer.³⁹

Görüldüğü üzere burada Mâtürîdî sahâbenin Hz. Peygamber'e yönelik yanlış davranışından dolayı âyetin nâzil olduğu şeklindeki genel kabüle karşı çıkmakta, âyetin müminlere hitap etmesiyle ortaya çıkan müşkili ise ibtidâen nâzil olma prensibine başvurarak gidermektedir.

Mâtürîdî bu gibi yerlerde ibtidâen nüzûl teorisini desteklemek için zaman zaman nüzûl ortamı hakkında bilgi veren rivayetlere de başvurur. Nitekim *"Ey Peygamber, eşlerine de ki: "Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzelce*

³⁶ Hucurât 49/2.

³⁷ Bu rivayet oldukça meşhur olup sahih hadis kitaplarında, müstakil esbâb-ı nüzûl eserlerinde ve de pek çok tefsirde tafsilatlı bir şekilde geçmektedir. Nitekim Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ilgili nüzûl sebebini detaylarıyla birlikte kaydetmektedir. (el-Buhârî, Tefsîr, Hucurât 1, c. VI, s. 46; et-Tirmizî, Tefsîr 49, c. V, s. 387; en-Nesâî, Âdâbü'l-Kudât 6, c. VIII, s. 226). Tirmizî bu hadisi hasen-garîb olarak nitelendirmektedir. (et-Tirmizî, a.y.). Ayrıca Taberî, Vâhidî, Begavî, İbn Atiyye, İbn Kesîr ve Süyûtî de benzer rivayetleri zikretmektedir (et-Taberî, *Câmi'*, c. XXVI, s. 154-155; el-Vâhidî, *Esbâb*, s. 402; (el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimü't-Tenzil)* (I-VIII), 4. Baskı, Dâru Tayyibe, Riyad 1418/1997, c. VII, s. 334; İbn Atiyye, Kâdî Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Gâlip el-Endelûsî (ö.546/1152), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-V), thk. Hânî el-Hâc, Dâru't-Tevfikîyyeti li't-Türâs, Kahire 2001, c. V, s. 159; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. IV, s. 207-208; es-Süyûtî, *Lübâb*, s. 216).

³⁸ Görebildiğimiz kadarıyla bu rivayet sadece Cessâs tarafından nakledilmektedir. Onun ilgili nüzûl sebebini birebir aynı lafızlarla nakletmesi oldukça dikkat çekicidir. Bkz. el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed Ali er-Râzî (ö.370/980), *Ahkâmü'l-Kur'ân* (I-V), thk. Muhammed es-Sâdık Gamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1412/1992, c. V, s. 277.

³⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XIV, s. 57-58.

*boşayayım.*⁴⁰ âyetinin nüzûl sebebi olarak; 1- Zevcelerinin daha Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta ve onun nikahı altında iken eş seçmeye başlamaları 2- Hz. Peygamber'den nafaka talep etmeleri⁴¹ 3- Dünyalık şeyler konuşmaları ve dünyaya meyletmeleri⁴² şeklinde üç farklı nüzûl sebebi rivayetine yer veren Mâtürîdî, anlaşıldığı kadarıyla zikredilen hususları Hz. Peygamber'in eşlerine yakıştıramamasından dolayı sahâbe algısının da etkisiyle ibtidan nâzil olma prensibini dillendirmektedir. Buradan hareketle rivayetlerde nakledilen olayların gerçekleşmemiş olabileceğine dikkat çeken Mâtürîdî, herhangi bir sebep olmaksızın sırf imtihan kastıyla Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i ve zevcelerini boşanma hususunda muhayyer bırakmakla sınavabileceğini belirtmektedir. Ardından esbâb-ı nüzûl konusunda pek fazla başvurmadığı bir yöntemi kullanarak şöyle bir haber ile bu görüşünü desteklemeye çalışmaktadır:

“Hz. Âişe'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.), istediklerini seçmekte hanımlarını muhayyer bırakmakla emrolunca ilk benimle başladı ve ‘Ey Âişe, dedi. Ben sana bir husustan söz edeceğim. Anne ve babana danışmadan bu hususta acele bir şekilde karar vermene gerek yok.’ Âişe dedi ki; ‘O zaten anne ve babamın bana ondan ayrılmamı emretmeyeceklerini biliyordu.’ Sonrasında Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini bildirdi: ‘Yüce Allah buyuruyor ki: *‘Ey Peygamber! Zevcelerine de ki: Eğer dünya hayatını ve onun ziynetini istiyorsanız, gelin size bağışta bulunayım ve sizi güzellikle salıvereyim. Allah içinizden güzel davrananlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.’* Bunun üzerine Ben, ‘Bu hususta mı anne ve babamla istişare edeceğim. Şüphesiz ki ben Allah’ı, Resûlünü ve âhret yurdunu istiyorum’ dedim. Peygamber (s.a.v.)’in diğer hanımları da benim yaptığım gibi yaptı.”⁴³

Mâtürîdî’ye göre rivayetin başında yer alan “Hz. Peygamber (s.a.v.) eşlerini muhayyer bırakmakla emrolduğunda” ifadesi, rivayetlerde zikredilenlerin aksine âyetin, Peygamber eşlerinin dünyaya meyilleri ve onun hakkında konuşmaları olmaksızın ibtidâen imtihan maksadıyla nâzil olduğuna delil teşkil etmektedir.⁴⁴

Anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdî burada çoğu zaman gözden kaçan çok hassas ve teknik bir konuya temas etmektedir. Nüzûl sebebi ile ilgili yapılan tarifler incelendiğinde özellikle bir olay veya sual üzerine âyetin nâzil olması gerektiği hususu teorikte önemle vurgulanmaktadır. Halbuki iş, teorikte

⁴⁰ Ahzab, 33/28.

⁴¹ Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, c. IV, s. 28; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Gurnâti el-Endelusi (ö.745/1344), *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsir* (I-X+Fihrist), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1413/1992, c. VIII, s. 471.

⁴² Benzer rivayetler için Bkz. ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (ö.538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru İbn Hazm, I. Baskı, Beyrut 1433/2012, s. 1057; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesir*, c. VI, s. 376; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c. XVII, s. 117.

⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XI, s. 331-332. Bu rivayetin kaynaklarda birbirine yakın lafızlarla pek çok varyantı zikredilmektedir (Bkz. Abdürrezzâk b. Hemmâm, es-San'ânî (ö.211/826-27) *Tefsiru Abdürrezzâk* (I-III), thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, c. III, s. 37; et-Taberî, *Câmi'*, c. XXI, s. 188-191; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs (ö.327/938), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-X), thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr, Mekke 1417/1997, c. X, s. 3126-28; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. III, s. 462-463). Bununla birlikte Mâtürîdî'nin kaydettiği bu rivayet neredeyse aynı lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî ve Taberî'de geçmektedir (Ahmed b. Hanbel, c. VI, s. 248; el-Buhârî, *Tefsir*, Ahzâb 5, c. VI, s. 23; et-Tirmizî, *Tefsir* 33, c. V, s. 350-351; et-Taberî, *Câmi'*, c. XXI, s. 191).

⁴⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XI, s. 332.

yapılan tanımlara ve konulan kaidelere göre misalleri değerlendirmeye geldiğinde gerekli hassasiyetin gösterilmediği ve bunun bir sonucu olarak aslında nüzül sebebi olma şartlarını taşımayan rivayetlerin nüzül sebebiymiş gibi nakledilmeye başlandığı veya herhangi bir sebebe ihtiyaç duyulmaksızın doğrudan nâzil olması mümkün olan âyetler için bile nüzül sebebi üretme gayretini içerisine girildiği görülmektedir. Bir olayın veya sorunun, herhangi bir âyetin nüzül sebebi olduğunu söylebilmemiz için âyetin, ilgili olay veya sorudan sonra bunlara cevap verir tarzda nâzil olması gerekmektedir. Yoksa âyetin nüzülünden sonra yaşanan hadislerin, âyetin nüzül sebebi olması mümkün değildir. İşte Mâtürîdî'ye göre burada böyle bir durum söz konusudur.

Öte yandan kaynaklarda bir âyet hakkında her ne kadar nüzül sebebi rivayet(ler)i bulunsa bile bazen nüzül ortamını tasvir eden bir rivayetten hareketle aslında öncesinde bir hadise meydana gelmeksizin âyetin ibtidâen nâzil olduğu sonucuna ulaşılabilir. İşte konuya dair naklettiği Hz. Âişe rivayetinde böyle bir duruma dikkat çeken Mâtürîdî rivayetin başındaki “Hz. Peygamber zevcelerini muhayyer bırakmakla emrolununca” ifadesinin, âyetin ibtidâen nüzülüne delil teşkil ettiğini ifade etmektedir. Zira nüzül ortamı hakkında bilgi veren bu rivayette, ilgili âyetin bir olay veya soru üzerine nâzil olduğuna işaret eden bir ifade yer almazken tam aksine âyet nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber'in nasıl bir tavır sergilediği anlatılmaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî söz konusu âyet hakkında bazı nüzül sebepleri nakletse de nüzül ortamıyla ilgili Hz. Âişe'den naklettiği bu rivayetin, âyetin ibtidâen nüzülüne delil getirilebileceği kanaatini taşımaktadır.

Sonuç

Mâtürîdî oldukça erken bir dönemde âyetlerin iniş sebepleri hakkında değerlendirmelerde bulunurken ibtidâen nüzülden bahsetmiş ve bu konuda çift yönlü bir yaklaşım sergilemiştir. İlk olarak bazı âyetlerin öncesinde bir olay veya soru bulunmaksızın ibtidâen nüzülünü mümkün görmemiş ve bu sonuca genellikle âyet metninden hareketle ulaşmıştır. O, böyle âyetleri tefsir ederken farklı metodlar takip etmiştir. Bazen sadece tasavvur yoluyla tahlillere yönelmiş, kimi zaman sadece rivayet nakletmiş, bazen ise tasavvuru ile birlikte ilgili nüzül sebebi rivayetini de nakledip konuya ilişkin açıklamalarda bulunmuştur.

İkinci olarak tefsirinde bazı âyetlerinin ibtidâen nâzil olma ihtimalini zaman zaman gündeme getirmiş, bu bağlamda hakkında nüzül sebep(ler)i nakledilen bir âyetin, herhangi bir olaya veya sebebe dayanmaksızın da nâzil olabileceğini ileri sürmüştür. O, bu düşüncesini genellikle Hz. Peygamber ve sahâbe tasavvurunun etkisiyle rivayette anlatılanları kabule yanaşmadığı yerlerde bir ihtimal olarak gündeme getirmiştir. Kanaatimizce onun bu yaklaşımı, sebep-i nüzül rivayetlerinden kaynaklanan pek çok problemin ve yanlış anlaşılmanın önüne geçme ve bazen sayfalarca tartışılan meseleleri pratik bir şekilde çözüme kavuşturma imkânı sunmaktadır.

Mâtürîdî'nin ibtidâen nüzül ile ilgili yaptığı açıklamalar diğer tefsirlerle mukayese edildiğinde ne kendinden önceki ne de sonraki dönemde ilgili âyetlere onun gibi yaklaşan herhangi bir müfessirin bulunmadığı görülmektedir. Bu da, konuyla ilgili görüşlerinin son derece orijinal olduğuna delil teşkil etmektedir.

Netice itibarıyla Mâtürîdî'nin esbâb-ı nüzül rivayetlerini değerlendirirken geliştirdiği ibtidâen nüzül prensibi ilgili âyetlerin

yorumlanmasında ve anlaşılmasında daha geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Bu prensip sayesinde âyete tek taraflı olarak değil de farklı açılardan yaklaşma fırsatı elde eden müfessir, âyetlerin yorumunda tek bir anlama takılıp kalmamakta ve en doğru anlama ulaşabilmek için farklı ihtimalleri değerlendirme imkânına sahip olmaktadır.

Kaynakça

Abdürrezzâk b. Hemmâm, es-San'ânî (ö.211/826-27) *Tefsîru Abdürrezzâk* (I-III), thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *Müsned* (I-VI), Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 2. Baskı, İstanbul 1413/1992.

Bakkal, Mustafa Cihad, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2018.

el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî (Meâlimü't-Tenzil)* (I-VIII), 4. Baskı, Dâru Tayyibe, Riyad 1418/1997.

el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286), *Tefsîru'l-Beyzâvî (Envaru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl)* (I-V), thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trz.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö.256/870), *el-Câmiu's-Sahîh* (I-VIII), Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 2. Baskı, İstanbul 1413/1992.

el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed Ali er-Râzî (ö.370/980), *Ahkâmü'l-Kur'an* (I-V), thk. Muhammed es-Sâdık Gamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1412/1992.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd (ö.393/1002), *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye* (I-VI), tahk. Ahmet Abdulğafûr Attar, Dâru'l- li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut 1990.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Girnâtî el-Endelüsî (ö.745/1344), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr* (I-X+Fihrist), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1413/1992.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (ö.982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (I-IX), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut trz.

İbn Akîle, el-Mekkî (ö.1150/1737), *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi Ulûmi'l-Kur'an* (I-X), Câmiatü's-Şârika, 1. Baskı, Birleşik Arap Emirlikleri 1427/2006.

İbn Atiyye, Kâdî Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Gâlip el-Endelüsî (ö.546/1152), *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (I-V), thk. Hânî el-Hâc, Dâru't-Tevfikîyyeti li't-Türâs, Kahire 2001.

İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs (ö.327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-X), thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mektebetü Nizâr, Mekke 1417/1997.

İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Zekeriyya (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga* (I-VI), thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî (ö.774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-IV), Dâru'l-Hadîs, 1. Baskı, Kahire 1408/1988.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd (ö.273/886), *Sünen* (I-II), Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 2. Baskı, İstanbul 1413/1992.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö.671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* (I-XXII+Fihrist), thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1427/2006.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî (ö.333/944), *Te'vilâtü'l'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu vd., ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, Dâru'l-Mîzân (Mizan Yayınevi), İstanbul 2005-2011.

Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-Lübnan 2009.

Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (I-V), Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1423/2002.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (ö.261/875), *el-Câmiu's-Sahîh* (I-III), Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 2. Baskı, İstanbul 1413/1992.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *Sünen* (I-VIII), Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 2. Baskı, İstanbul 1413/1992.

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed (ö. 375/985), *Tefsîru's-Semerkindî (Bahru'l-Ulûm I-III)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü*, Şule Yay., İstanbul 1994.

es-Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (ö.911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an* (I-II), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2006.

_____, *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Tahrir ve Talik. Abdürrazzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1426/2006.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an* (I-XXX), Zabt Tevsîk ve Tahrîc: Sıtkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.

et-Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsa (ö.279/892), *Sünen* (I-V), Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 2. Baskı, İstanbul 1413/1992.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö.468/1076), *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'an*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1411/1991.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (ö.538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 1433/2012.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Marife, Beyrut-Lübnan 1426/2005.